

Marta Monjo Gallego

Servei d'Arqueologia i Paleontologia.
Generalitat de Catalunya.

Isidre Pastor i Batalla

El castell palau de Seròs, residència senyorial de la família Montcada

shikar. núm. 02 | 2015 p. 13-18

RESUM

A la primera meitat del segle XVI la família Montcada, senyors d'Aitona, van promoure la construcció d'un gran palau a Seròs per establir-hi la seva residència. El palau va ser construït amb la voluntat de disposar d'una residència senyorial condicionada, atenent a les necessitats del moment, situada a la plana del Segre, en els dominis de la família, tot substituint l'antic castell d'Aitona, molt afectat per les vicissituds històriques. És d'un edifici de planta rectangular, de línies senzilles que no descuida els aspectes ornamentals i els detalls característics de l'arquitectura siscentista. Diversos són els motius que determinaren l'establiment dels Montcada a la vila de Seròs, on van crear una nova capital dels seus dominis senyorials.

PARAULES CLAU

Seròs, castell palau, residència, època moderna, arquitectura, Montcada.

ABSTRACT

In the midsixteenth century the Montcada family, lords of Aitona, promoted the construction of a large palace in Seròs for establishing his residence. The palace was built with the aim of having a stately conditioned residence, attending to the needs of the moment, situated on the plain of the river Segre in the family's domains which replaced the old castle of Aitona, affected by the pass of time. It is a rectangular building with simple lines and decorative and architectural features characteristics from sixteen's century architecture. There are several reasons that determined the establishment of this family group in Seròs creating in this village the capital of his dominions manor.

KEYWORDS

Seròs, castle palace, residence, modern age, architecture, Montcada.

INTRODUCCIÓ

La petjada de la família Montcada al Baix Segre pot apreciar-se encara a data d'avui si es fa una passejada curiosa pels pobles de Seròs i Aitona. A la plaça Major de Seròs, hi ha un gran edifici que destaca, per la seva magnitud i tipologia, entre les edificacions que l'envolten. És el palau Montcada, el casal del virrei de València. Aquest treball ha estat concebut amb la voluntat de fer una primera aproximació als valors d'aquest edifici com a exponent d'un patrimoni edilici d'un dels grups familiars més influents del marc territorial on s'emplaça.

Els Montcada arriben a la zona del Baix Segre l'any 1212 mitjançant el matrimoni de Guillem Ramon de Montcada amb Constança d'Aragó, filla legitimada del rei d'Aragó. Construeixen un castell a la vila d'Aitona que serà la seva residència principal i cap de la baronia fins al segle XV (MONJO 2005: 329–332). Aquest segle és notòriament convuls per a la família, que es veu immersa no només en la guerra civil sinó també en una lluita fratricida en el seu si que provocarà canvis en la línia de successió.

L'herència familiar es transmetia per línia masculina, però a la mort de Guillem Ramon, esdevinguda l'any 1455, aquest només tenia filles naturals i un fill il·legítim, Llorenç. La solució fou casar la seva filla gran Orfresina amb Mateu de Montcada, cosí seu i nebot de Guillem Ramon i membre de la branca valenciana de la família, que no era més que una escissió de la branca lleidatana. Llorenç reclama allò que creu que li pertany per dret successori, que són tots els dominis de la família. Comença així un rosari de judicis, altercats i violència fratricida entre Llorenç i Mateu de Montcada que queda emmascarada dintre de les lluites de la guerra civil, quan cadascun es posiciona en un bàndol diferent.

El punt d'inflexió en la pugna familiar el marca l'assassinat de Mateu de Montcada a l'interior del castell d'Aitona a mans d'Ot de Montcada, nét de Llorenç, el 23 de juny de l'any 1485 (LLADONOSA 1965: 12–13). En aquest moment, la baronia d'Aitona passarà a mans de Pere de Montcada, senyor de la Baronia de Xiva i Vilamarxant al País Valencià i nét de Mateu de Montcada (LLADONOSA 1965: 53).

En paral·lel a la desintegració de la branca lleidatana de la família, es produeix un procés de deteriorament del castell d'Aitona que, com hem vist, era la residència familiar (MONJO i PASTOR 2014).

D'AITONA A SERÒS

A finals del segle XV i principis del segle XVI conjunquen un seguit de factors que porten als Montcada a canviar de residència: l'arribada de la branca valenciana en la figura de Pere de Montcada, el deteriorament del castell d'Aitona, l'assassinat de Mateu al seu interior i el canvi d'estatus en l'escala nobiliària, amb el nomenament de Joan, fill de Pere de Montcada, com a comte d'Aitona l'any 1536 i el seu nét Francesc com a marquès l'any 1585. I és que Francesc serà un dels homes de confiança de Felip II, qui li atorga el títol de virrei de València entre 1581 i 1595 (MOLAS 2000: 51).

Que Pere de Montcada no es volgués instal·lar al castell que la família tenia a Aitona no hauria de sobtar si tenim present que és l'indret on havien assassinat a sang freda el seu avi, però més enllà d'aquest fet sentimental, el castell construït a finals del segle XIII devia tenir mancances i no complia les necessitats dels seus habitants a la darrerria del segle XV. Cal tenir present la incomoditat d'accedir al turó encimbellat on es troba i el fet que en el recinte justà hi hagués l'església parroquial de la vila i el cementiri, freqüentats pels vilatans, cosa que implicava una pèrdua d'intimitat per part dels senyors i el tràfec constant de persones (MONJO i PASTOR 2014: 33). De fet, a finals del segle XVI, el castell és ja una ruïna, de la qual només resta dempeus l'església parroquial tal com ho recull el viatger Henry Cock (COCK 1876: 100).

La tragèdia familiar, la pujança en l'estatus nobiliari (ESTEVE 1997: 168) i la degradació del castell d'Aitona justifiquen el canvi de residència i la construcció d'un palau a la vila de Seròs. La ubicació del nou palau respon, molt probablement, a una qüestió urbanística, ja que a l'interior del recinte murat del nucli d'Aitona no es disposava d'espai lliure suficient per construir un edifici d'aquesta magnitud. De fet, la manca d'espai queda palesada al segle XVIII, quan es construeix la nova església parroquial i els veïns es veuen obligats a envair l'espai públic i a edificar-la a la plaça del mercat.¹ Així doncs, es basteix la nova residència familiar a Seròs, al bell mig de la trama urbana del poble. Un edifici palacial d'acord amb el gust i costum del moment. Un edifici urbà molt allunyat ja del model d'ocupació i domini senyorial que representava el castell d'Aitona.

EL PALAU

El conjunt arquitectònic de l'antic palau s'emplaça en una parcel·la de forma rectangular que queda delimitada per un seguit de carrers i les façanes principals del qual s'obren a dos places. En si, es tracta d'un complex edificat que s'articula a partir de tres cossos i un pati interior, tot conformant un conjunt unitari que dibuixa una planta rectangular d'uns 36 m de costat que s'estén per una superfície construïda d'aproximadament 1.000 m², la part posterior de la qual resta ocupada per un gran pati obert d'uns 200 m². Els tres volums, adossats entre ells, presenten una unitat compositiva i formal molt coherent i acurada, tant en les façanes com en la seva distribució interior.

La part de llevant d'aquesta superfície l'ocupa un cos homogeni de planta rectangular d'uns 20 m de llarg per 10 m de costat que presenta la façana principal a l'est, on hi ha una de les portes d'accés a l'edifici.

Fig. 1 - Vista general de l'estat actual que presenta la façana del cos de llevant de l'edifici que es correspon amb l'obra del projecte original del segle XVI. (Fotografia M. Monjo-I. Pastor)

¹ Arxiu Històric de Lleida, sign. 809, folis 60v–68v.

La composició d'aquesta façana s'articula a partir de les obertures de cadascun dels tres nivells interiors: partint d'un eix central, on s'emplaça la porta principal, es modula el conjunt dels tres finestrals de la planta principal, que queden emmarcats per una segona galeria de finestrons d'arcs de mig punt que transcorre per sota del nivell de la coberta.

El parament exterior dels murs és fet d'un aparell regular de pedra local tallada, disposat arrencadament, que presenta una horitzontalitat lineal. També les motlures de les obertures són fetes de pedra tallada mentre que la franja superior, on s'obre la galeria de solana, és feta amb maó massís.

La part meridional de l'edificació queda modelada per un cos de planta rectangular que conforma l'angle sud del conjunt. L'arquitectura d'aquest volum guarda la mateixa composició constructiva que la del cos de llevant, al qual s'adossa, de manera que el pla de les seves frontals exteriors conforma la façana meridional del castell palau.

La porta principal és feta amb un arc de mig punt motllurat amb pedra tallada presidit per un escut d'armes de la família. Tot i que aquesta es defineix amb un eix vertical, lleugerament desplaçat vers l'esquerra, l'articulació compositiva de la façana manté també la pauta que defineixen les obertures d'aquesta planta i la relació que s'estableix amb les de la planta superior.

Fig. 2 - Imatge de la façana meridional del palau on s'obre la porta principal que permet apreciar la tècnica constructiva de l'aparell constructiu del seu parament exterior. (Fotografia M. Monjo-I. Pastor)

L'element més característic és la galeria de solana d'arcs de mig punt que presenta el nivell sota coberta a tot el perímetre per sota del ràfec, amb la qual cosa esdevé un dels elements que dona cohesió a l'aparença formal del conjunt, com també ho fa

l'aparell regular de pedra tallada i el maó massís que, en aquesta part de l'edifici, és emprat també per bastir el tram del parament de la primera planta. Cal remarcar que en aquesta façana es fa notori un canvi de factura entre l'aparell del mur de la planta inferior i el de la planta superior. Aquest segon es caracteritza perquè el tipus i la manufactura del maó són més irregulars i la tècnica amb què estan fets és un rejuntat d'argamassa del doble de gruix. Originalment, anava recobert d'un revestiment exterior amb incisions rectangulars que imitaven un fals carreuat. D'aquest tractament de la part superior de les façanes, se'n preserven alguns fragments associats a la galeria de solana de sota coberta.

L'obra de la part edificada més occidental és contigua a l'anterior i guarda l'alineació de la planta així com de la façana que s'obre en aquest frontal del conjunt. Encara que la disposició estructural i compositiva d'aquesta façana guarda una certa regularitat, d'acord amb les obertures que es disposen en cadascuna de les plantes, s'evidencia un canvi formal d'aquests elements, tant en l'aparell com en la dimensió de les obertures, que posa de manifest que corresponen a una fase constructiva posterior.

En si, el conjunt d'aquest cos és compost a partir de tres espais, dos d'edificats i un pati interior. El principal és el més septentrional i es correspon amb un volum de planta rectangular d'uns 14 m de costat, que és el graner, edificació que defineix la seva compartimentació interior a partir de dos nivells, un d'inferior on es disposen tres galeries cobertes amb volta de canó i el superior, amb un únic espai diàfan.

L'espai interior de cadascun d'aquests tres cossos edificats s'articula en tres pisos: la planta baixa, la planta principal i unes golfes sota coberta. Actualment, la divisió interior de l'edifici, compartimentat verticalment i convertit en tres edificis incomunicats entre ells, impedeix un recorregut coherent que faciliti la lectura del conjunt. A més, les innumerables reformes realitzades, les més agressives de les quals al llarg del segle XX, han desdibuixat totalment els grans espais originals.

La documentació escrita ha estat la clau per a comprendre la distribució interior de l'edifici i la funcionalitat de cadascuna de les tres plantes. A l'Arxiu de la Casa Ducal de Medinaceli a Catalunya es conserva un document datat als anys 50 del segle XVIII en què es fa una descripció de l'espai interior de la *casa palacio de Serós*.² Certament, el document està molt allunyat en el temps del moment fundacional de l'edifici, al segle XVI, però el redactor del text va recollir en el seu escrit no només la funció de les sales en el moment en què realitzà la visita sinó també la seva funció amb anterioritat. Aquest nivell de detall permet fer un dibuix aproximat del palau i de la seva distribució.

² Arxiu de la Casa Ducal de Medinaceli a Catalunya, rotlle 597, fotogrames 644–646.

Segons el document citat, a la planta baixa hi ha tres habitacions petites de funció desconeguda i amb finestra al carrer, la presó, un magatzem de gra que havia estat l'antiga cotxera, dues cavallerisses i una bodega, que actualment no és possible saber si s'han conservat, ja que la runa acumulada dificulta la circulació per aquesta planta.

L'element principal d'aquesta planta baixa és una escala monumental de tres trams amb replà, situada davant de l'entrada principal de l'edifici, emmarcada per un arc carpanell i que dona accés a la planta noble de l'edifici.

El frontal el conforma el conjunt d'una columna de pedra amb el fust esculpit amb filigranes helicoidals sobre la qual descansa un gran lleó esculturat, també de pedra. El passamà és fet de plaques monolítiques de pedra i al capdamunt del replà s'hi diposita un magnífic plafó de pedra amb motius de *vesica piscis*.

Fig. 3 - Vista general de l'escala monumental des de diferents angles i detall del lleó de pedra que presideix el pilar d'arrencada de la barana. (Fotografia M. Monjo-I. Pastor)

Els lleons són elements protectors habituals en les escales del segle XVI, tot i que sovint eren peces de bronze i de menor mida que la que es troba al palau Montcada. És possible que aquest element escultòric pugui atribuir-se a Mateu Llopis, qui l'any 1530 estava treballant per Joan de Montcada i alhora en la sepultura de Ramon de Cardona (YEGÜAS 2004: 136).³

Un cop al primer pis el document descriu que s'arriba a un replà on hi ha dues portes, una a l'esquerra i una davant de l'escala. La primera està actualment tapiada i donava accés a una sala gran separada d'una altra que havia estat una cuina. La porta de davant de l'escala donava accés a una gran sala amb xemeneia en la qual hi havia també la capella de Sant Pere i tres estances més petites i que era, sens dubte, la peça principal del conjunt i la que articulava l'espai.

Des d'aquesta sala principal, i sempre seguint la descripció del document del segle XVIII, s'accedia a una altra sala «bastante capaz» que feia funció de menjador i des d'aquesta a dues habitacions de les quals es destaca que una té «alcoba y retrete» i l'altra vistes al convent d'AVINGANYA, que era també de la família Montcada. Dos dormitoris més petits que estaven connectats també a aquesta gran sala i una habitació que al segle XVIII servia com a cuina, però que no era la cuina original de l'edifici, conformaven el conjunt de la planta principal.

Les nombroses compartimentacions interiors d'aquest primer pis, realitzades al segle XX i destinades a crear pisos per als miners, han desdibuixat l'interior de l'edifici, on només es poden veure alguns festejadors adossats a les finestres. No obstant això, observant el gruix dels murs interiors és fàcil destriar l'obra original de les factures contemporànies. No queda rastre del foc a terra, que segur que devia ser una peça important dintre de l'ordenació de la sala, però en canvi sí que s'hi conserva la capella amb uns nervis de guix al sostre i la clau amb una imatge de la Mare de Déu i una pica de pedra per a l'aigua beneïda. És una estança petita en comparació amb les sales grans del palau.

Fig. 4 - Detall de la clau de volta figurativa que corona el sostre de la capella de la planta principal del palau. (Fotografia M. Monjo-I. Pastor)

A la cuina, hi havia les escales que pujaven fins a la planta sota coberta on hi havia un colomar i la resta es destinava a golfes. Estances que, com passa a la primera planta, han estat compartimentades en època contemporània per habilitar-hi habitatges unifamiliars.

³ El nostre agraïment a Alberto Velasco i Joan Yegüas per l'assessorament i la informació facilitada respecte a aquest element escultòric i l'escala.

Malgrat la senzillesa d'aquest document, es tracta d'una font documental molt interessant per copsar la realitat de l'habitabilitat d'aquest edifici cap a finals del segle XVIII, moment en què, en part, ja havia sucumbit l'esplendor que havia assolit l'obra original d'època renaixentista, període en què fins i tot s'hi va allotjar el rei Felip II de Castella en una de les seves estades al Principat:

...martes, a diez de Diciembre, saliendo Su Majestad del lugar de Reymat, yendo adelante tres leguas, vino a Serros, villa del Conde de Aitona, al presente Virrey de Valencia, el cual tiene allí un lindísimo palacio, donde Su Majestad fue aposentado y se detuvo hasta jueves... (COCK 1876: 177)

La pròpia evolució arquitectònica de l'edifici ha comportat que el seguit de condicionaments i reformes que s'hi ha portat a terme en el decurs dels anys hagi alterat la fàbrica constructiva dels projectes arquitectònics originaris.

En aquest sentit, especialment rellevant ha estat la incidència que experimenta l'edifici a partir de la pèrdua de la seva funcionalitat residencial original. Les transformacions que s'hi portaren a terme a partir del segle XX, amb la compartimentació dels espais per encabir-hi habitatges unifamiliars, incidiren notòriament en la distribució interior de les plantes, que fou especialment contundent al cos meridional.

Així mateix, aquesta actuació va comportar una alteració de la dinàmica compositiva de les façanes, de les quals s'alterà el ritme de les obertures originals en realitzar-ne de noves, motivades tant per la compartimentació interior, condicionant balcons, com per l'habilitació de portals d'accés als locals de la planta baixa.

Amb tot, l'aparença actual que presenta el conjunt de les façanes que s'obren al carrer, permeten copsar amb força fidelitat l'abast i l'entitat monumental del conjunt edificat. Unes dades que, a la vegada, permeten apreciar i copsar l'entitat formal d'aquest conjunt patrimonial, que ha de ser considerat un exponent singular de l'arquitectura de traça renaixentista de la plana de Lleida.

CONSIDERACIONS FINALS

El recull dels antecedents i d'una revisió de les notícies històriques de l'edifici del palau dels Montcada de Seròs ens permet fer una primera aproximació a l'entitat patrimonial d'aquest conjunt monumental i, alhora, presentar una

contextualització històrica del seu projecte arquitectònic així com de la seva evolució constructiva per poder recuperar l'esplendor de l'obra renaixentista original i posar-la en valor.

De la seva majestuositat original, en queden encara restes molt tímides, més enllà de la mateixa estructura, l'escala o la capella, que mereixen un estudi individualitzat i detallat. El pas dels segles, però, no n'ha afavorit la conservació. L'edifici, un cop deixà de ser la residència de la família Montcada, ha estat escola per a nenes, quarter de la Guàrdia Civil, ha albergat botigues a la planta baixa... No obstant això, és la construcció de més de cinquanta vivendes, de mida molt reduïda, destinades als miners i a les seves famílies el que ha canviat, en major mesura, la fesomia interior de l'edifici. La compartimentació amb envans, l'obertura de noves finestres i balcons, la construcció de cuines i cambres de banys, la invasió dels celoberts per a la construcció de més habitatges, les reparacions amb ciment pòrtland han esborrat el luxe i la majestuositat tant de la planta baixa com de la planta noble de l'edifici.

Tot i aquesta deformació de l'obra constructiva original, el palau té, en el seu conjunt, suficient entitat per deixar de ser un monument desconegut del patrimoni cultural de les terres de ponent i, doncs, posar-se en valor i acostar aquesta obra arquitectònica al conjunt de la societat.

Som conscients que aquest treball és tan sols el començament, una aproximació tímida a l'edifici, i que encara resta molt a cercar, molt a investigar i molt a escriure sobre aquest palau renaixentista. Tot plegat per donar a conèixer un edifici que hom no espera trobar-se al bell mig d'un poble de l'horta de Lleida.

● **El palau té, en el seu conjunt, suficient entitat per deixar de ser un monument desconegut del patrimoni cultural de les terres de ponent**

BIBLIOGRAFIA

- COCK (1876): Enrique Cock, *Viaje de 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia hecho por Felipe II*. En línia: <http://www.proyectos.cchs.csic.es/humanismoyhumanistas/sites/proyectos.cchs.csic.es/humanismoyhumanistas/files/1%20Cock%20-%20Pags%201-121.pdf> [consulta: 10 novembre 2014].
- ESTEVE (1997): Francesc Esteve, «El marquesat d'Aitona senyoriu dels Montcada (s. XVII)», dins *Elisenda de Montcada, una reina lleidatana i la fundació del reial monestir de Pedralbes*, Lleida, Publicacions dels Amics de la Seu Vella, p. 167–224.
- LLADONOSA (1965): Josep Lladonosa, *Tragèdia de Llorenç de Montcada i els seus*, Barcelona, Rafel Dalmau Editors.
- MOLAS (2000): Pere Molas, «El marquès d'Aitona a la guerra de Successió», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 11, p. 51–59.
- MONJO (2005): Marta Monjo, «Noves aportacions a l'arbre genealògic de la família Montcada, senyors de la Baronia d'Aitona», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 26, p. 327–343.
- MONJO I PASTOR (2014): Marta Monjo, Isidre Pastor, «Origen, evolució i regressió del castell dels Montcada d'Aitona», *Shikar*, 1, p. 30–35.
- YEGÜAS (2004): Joan Yegüas, «Obres* al convent de Bellpuig (1507–1533)», *URTX*, 17, p. 127–160.